

Т. І. Крупеньова

ОНІМІЯ ПОВІСТІ МАРКО ВОВЧОК “ІНСТИТУТКА”

Художній твір — це особлива форма відображення дійсності, яка має свою систему організації складових її елементів. Власні імена персонажів займають у цій системі важливе місце. Функціонування власних імен у літературному творі підпорядковано своїм законам, хоча в основі своїй опирається на використання антропонімів у реальній комунікації. Як зазначає О. В. Суперанська, в реалістичній літературі “стилістика імені в художніх творах будується на основі стилістики реально існуючих імен” [5: 318]. Художні твори Марко Вовчок представляють у цьому плані особливий інтерес. “Росіянка за походженням, вона дебютувала як українська авторка, швидко завоювала значну славу, зайняла своє місце між таких титанів, як Тарас Шевченко і Пантелеймон Куліш, і донині належить до найвідоміших класиків української прози” [6: 11].

Про творчість Марка Вовчка, особливо про її українські оповідання й повісті, починаючи з 1858 року написано багато, а от про онімію творів досліджень майже не існує. Йдеться про статтю Т. Ф. Шумариної та Т. Ю. Ковалевської “Ономастика Марка Вовчка і І. С. Тургенєва (до питання атрибуції)”, яка присвячена дослідженню авторства перекладів творів Марка Вовчка, а не онімії окремих творів [8]. Дослідження ономастичного простору літературних творів присвячені роботи Л. І. Андреєвої, Л. П. Волкової, В. В. Громової, С. І. Зініна, О. В. Іванової, Ю. О. Карпенка, Л. І. Колоколової, Л. П. Кричун, Г. П. Лукаш, Л. Т. Масенко та ін. Значний крок у напрямку розвитку теоретичних уявлень про онімний простір літературного твору та шляхи його розвитку здійснений у роботах Ю. О. Карпенко, Є. С. Отіна, В. М. Калінкіна, Л. О. Белея.

Предметом нашого дослідження є антропоніми та топоніми у мові повісті Марко Вовчок “Інститутка”. Повість “Інститутка” спочатку була надрукована російською мовою (в перекладі І. С. Тургенева в журналі “Отечественные записки”, 1860), а потім українською мовою (в журналі “Основа”, 1862), з посвятою Т. Г. Шевченкові. Головний конфлікт епохи — антагонізм між селянами та поміщиками розкритий у соціальній повісті “Інститутка” (1858 р.).

Текст художнього твору є особливою формою, середовищем, в якому функціонування антропонімів має свої специфічні особливості. По-перше, найменування персонажа особливим чином вводиться в сюжет. По-друге, сам текст — це неоднорідна структура, в якій можна виділити авторську мову і мову персонажів. Виконуючи найзагальніші, інтегральні семантичні функції, які характерні для будь-якого жанру, власні назви відіграють знаменну роль у реалізації важливих і головних універсалій художнього тексту. Онімний простір художнього твору складається з різних онімних полів, розташування яких у межах цього простору залежить від ідейно-тематичної концепції, жанрових особливостей твору, різноманітних текстоутворювальних факторів. У структурі онімного простору художнього твору виділяються ієрархічні підпорядкування онімних полів, які залежать від особливостей художнього твору.

Структура і склад онімного простору становлять одну із структурних прикмет ідіостилію письменника. Працюючи над художнім твором, зауважує О. Ю. Карпенко, автор вибудовує його онімний простір, творить систему онімів, що має бути збалансованою, релевантною цілому текстові і прагматично скерованою на читача [1: 17]. Уживання автором антропонімів як найвагомішої групи власних назв у художньому творі має свою прагматичну скерованість і своє стилістичне навантаження.

Розповідь у повісті Марка Вовчка “Інститутка” ведеться від першої особи (дівчини-кріпачки) про її життя при панському дворі: “Люди дивуються, що **я** весела: надійсь, горя-біди не знала” [2: 102]. Усі події висвітлюються з позицій доброї, чесної, лагідної вдачею дівчини. Її ім’я ми дізнаємося зі слів старої пані: “Гляди ж, **Устино** (на мене), служи добре, — панночка тебе жалуватиме” [2:

105], але панночка жорстоко знущалася над дівчиною називаючи її “гадино”, “ледащо”. Життя Устини дуже важке, і лиш кохання стало їй розрадою. Тільки при зустрічі з Прокопом “Весела душа моя, і світ мені милий, і таке в світі гарне все, таке красне!” [2: 128]. Антропонімічне позначення дівчини у тексті вживається 14 разів, але є ще демінутивні форми **Устячко** (1), **Устя** (7), **Устинко** (3). Демінутивними формами письменниці відтворює ширість, сердечність у стосунках між людьми, що надає розповіді задушевної простоти і невимушеності. Функціонування повної форми імені **Устина** регламентується соціальним, віковим, ситуативним та експресивним параметрами. Такі іменування є важливим мовностилістичним засобом творення українського національного колориту. Вони особливо характерні для сільських традицій іменування людей.

У повісті протиставлено два ворогуючі світи: селяни-кріпаки і поміщики. Для селян письменниці використовує антропонімічне позначення, а для панів лише апелятивну номінацію. У творі 10 поіменованих персонажів, з яких двоє чоловіків — **Назар** і **Прокіп**. Найуживанішим ім'ям є **Прокіп** (32 рази) — це лагідний, врівноважений, спокійний за вдачею, але він болісно переживає приниження і безправність кріпаків: “Воли в ярмі, та й ті ревуть, а то щоб душа християнська всяку догану, всяку кривду терпіла і не озвалась!.. Не така в мене вдача! Я так: або вирятуєся, або пропади!” [2: 131]. Прокіп з грецького *prokoros* перекладається “який досяг великих успіхів” [4: 93], і так воно є, адже він досяг волі, хоч не для себе, а своєї дружини: “А що я сподію? Будеш вільна, — от що! Будеш вільна Устино!... Та на волі і лихо і напасть — ніщо не страшне. На волі я гори потоплю!” [2: 137]. Лейтмотив волі проходить червоною ниткою в усій повісті і виражає її головний пафос — прагнення кріпаків позбутися поневолення. У непокірного **Назара** ця мрія перетворюється в дію: “Тепер я вільний хоч на півроку, з собаками не піймають” [2: 140]. Назар — це втілення оптимізму народних мас. У тексті це ім'я займає друге місце по кількості вживань — 30 раз. Назар з д.-свр. *nazar* перекладається як “він присвятив (себе Богові)” [4: 81], але він присвятив себе пошуку втечі на волю. Тому так часто повторював приказку “Мандрівочка — рідна тіточка”. На образах Устини, Назара та Прокопа Марко Вовчок показала бажання українського народу бути вільним,

його глибоку ненависть до поневолювачів і болісне, важке шукання ним шляхів до кращого життя.

У художньому творі власні імена становлять результат цілеспрямованого письменницького відбору і уживання. Ім'я героя глибоко продумується автором і служить засобом не лише розкриття ідейного змісту твору, але й авторської оцінки персонажа. Кожне ім'я, назване у творі, є позначенням, і грає всіма барвами на які воно тільки здатне. В умовах художнього твору антропоніми, крім свого основного, первинного призначення номінації та індивідуалізації — виконують і функцію характеристики, тобто є не просто іменами персонажів, а художніми словами. Вибір імені для літературного персонажа, як правило, не буває випадковим. Наділяючи свого героя тим чи іншим ім'ям, письменниця звичайно вкладає в цю назву певну оцінку, характеристику. Тим самим вона дає змогу використати власне ім'я як додатковий художній засіб для вираження ідейно-естетичного задуму. Називаючи персонажів, письменниця прагне дібрати власну особову назву, яка б адекватно характеризувала, оцінювала та однозначно ідентифікувала персонажа — денотата.

У художньому просторі яскраве місце займає ще одне ім'я — **Катря**. У тексті воно вживається 17 разів: “Славна була то жіночка, — звали Катрею: білявенька собі, трошки кирпатенька і свіжа, як яблучко” [2: 124]. Важке життя, смерть дитини призводить її до самогубства, адже колись вона була вільною, поки не вийшла заміж за кріпака.

Інші імена жінок-кріпачок зустрічаються поодинокі — це **Ганна, Варка, Домаха, Параска**. Спираючись на українську традицію називання осіб, письменниця вибудувала онімний простір майстерно, відшукавши особові барви ономастичного письма, що відповідають вимогам жанру, манері розповіді, загальному спрямуванню художнього тексту, ідіостилі автора. Дібрані імена використовуються не лише з метою антропонімного позначення, а виступають потужним засобом характеристики персонажів. Вибір письменницею того чи іншого імені зумовлюється багатьма чинниками, і зокрема, хорошим знанням специфіки антропонімної системи, урахуванням особливостей реального іменника, його об'єктивною ознакою.

Усі рівні художності, увесь художній простір так або інакше пов'язаний з топоніміконом. По суті, він керує ним — ненав'язливо, іноді приховано, іноді надто акцентовано творить топонімічну опозицію, активно координуючи сюжетну течію і накладаючи важливі штрихи на характеротворення персонажів.

Ставши центральним стержнем художньої оповіді, топонімія обумовлює образну систему твору, персонажі якої мають свій топпростір, свою художню географію. Персонажі полярні мають контрастуючі смислові відношення на всіх рівнях тексту, в тому числі й на рівні топонімії. Таким чином, топонімікон твору, представлений, як правило, невеликою кількістю лексем, відіграє одну з найважливіших ролей, стає найважливішим важелем художності у текстовій побудові. Можна висловити припущення, що складні процеси в авторській лабораторії відштовхуються від художнього топосу, поступово обростаючи дійовими особами й сюжетною побудовою, тримаючи на собі, наче своєрідний каркас, увесь текст, його внутрішній “скелет”.

У повісті “Інститутка” Марко Вовчок топонімії надається важлива роль. У художньому творі вживається тільки чотири топоніми. Ця невеличка група власних назв в основному виконує суто локалізаційну адресну функцію. Найбільшу частотність вживання займає топонім **Дубці** (5 раз): “Я такеньки міркую: зостанусь я тутечки, у **Дубцях**, буду вам господарства доглядати, поряджати, а ти у хуторі хазяйнуй” [2: 116]. Перше вживання топоніма **Київ** поєднується разом із апелятивним ойкодомонімом *інститут*, який і дав похідну назву бібліоніму *інститутка*. Хоронім **Сибір** протиставляється Києву, адже туди стара пані погрожує вислати Устину: “Я тебе на **Сибірю** зашлю!” [2: 109]. Топонім **Литва** символізує щось далеке і чуже: “У Києві служити зосталась, а він з військом кудись далеко на **Литву** пішов” [2: 142].

Онімні барви значною мірою обумовлюють ту витончену словесну гру, яку демонструє письменниця у художньому тексті. Оніми помітно впливають на текст, що їх супроводить, і конотації ці настільки важливі, що можна говорити про превалюючу роль онімної лексики у контекстуальній розгортці. Здійснене дослідження має допомогти фахівцям, які вивчають творчість Марко Вовчок, враховувати онімічний компонент у своїх розвідках.

1. Карпенко О. Ю. Прагматична спрямованість власних назв у художньому тексті. Методичні вказівки до спецкурсу. Для студентів факультету романо-герменської філології. — Одеса, 1998.
2. Марко Вовчок. Твори в шести томах. — Т. 1. — К., 1955.
3. Недзвідський А. В. Марко Вовчок. Семінарій. — К., 1981.
4. Скрипник Л. Г., Дзятківська Н. П. Власні імена людей: Словник-довідник. — 2-е вид. — К., 1996.
5. Суперанская А. В. Общая теория имени собственного. — М., 1973.
6. Три долі. Марко Вовчок в українській, російській та французькій літературі / Упорядник Віра Агеєва. — К., 2002.
7. Хоменко Б. В. Ясна зоря української літератури // Товариство “Знання” Української РСР. — Серія 6 “Література і мистецтво”. — К., 1983.
8. Шумарина Т. Ф., Ковалевская Т. Ю. Ономастика Марка Вовчка и И. С. Тургенева (к вопросу атрибуции) // Записки з ономастики. — Одеса, 1999. — Вип. 2.